

1. UFAHAMU

- a) – Watoto wakike hawastahili kwenda shuleni. Bali wapate mafunzo ya kupika kulea watoto na kutunza waume zao nyumbani (2)
- b) Ndiyo (3)
- Kupigania suala lililokuwa mwiko katika jamii yake.
  - Kuhatarisha maisha yake
  - Ujasiri wa kubeba jukumu la watu wazima
  - Uweza wa kiakili na kinafsia.
- c) - kuchangia maandishi ya hoja kwenye blogi (3)
- Kutoa hotuba
  - Kuwa kielelezo bora kwa kwenda shuleni
- d) wasijione wanyonge au kujidharau maana wao ndio wanaotumainiwa kujenga jamii ya baadae (1)
- e) Hutolewa kwa watu wachache wenye mchango mkubwa uliothiri jamii pana kwa njia change na wanateuliwa baada ya mchujio mkali . (2)
- f) Mtoto Bomba (1)
- Elimu kwa mtoto msichana
- g) - Tuzo (3)
- Wasamaria wema
  - Mabavu/ nguvu

2. Ufupisho

a) (3 zozote, 1 mtiririko)

- ✓ Uhaba wa mvua
- ✓ Shughuli za binadamu kama vile kilimo, onyunyiziaji maji na ukataji miti.
- ✓ Kiangazi
- ✓ Hali ya el ninyo
- ✓ Mabadiliko ya hali ya anga

b) (5 zozote, 1 mtiririko)

- ✓ Madhara ya ukame ni nyngi, kwa mfano.
- ✓ Madhara ya kiuchumi , kimazingira na hata jamii.
- ✓ Kupungua kwa mimea na mavuno .
- ✓ Dhoruba ya mchanga
- ✓ Njaa na magonjwa
- ✓ Kuathiriwa vibaya kwa makaazi ya wanyama wa nchi kavu na majini.
- ✓ Uhamaji
- ✓ Ukosefu wa maji
- ✓ Ukosefu wa maji
- ✓ Ukosefu wa umeme
- ✓ Uhasama kwa jamii
- ✓ Mioto

c) Ili kupunguza makali ya ukame, binadamu anafaa (4 zozote 1, mtiririko)

1. Kuhifadhi maji
2. Kutumia mbinu za kupunguza chumvi na kemikali zingine zilizomo kwenye maji bahari
3. Kufanya utafiti kuhusu hali ya anga ili kupanga mikakati iffayo kukabiliana na hali hiyo.
4. Kuwa na mpangilio mzuri wa matumizi ya ardhi.
5. Upanzi wa mimea inayozuia mmomonyoko wa udongo.
6. Kubadili aina ya mimea inayokuzwa sehemu Fulani.

- 7.
8. Upanzi wa mimea isiohitaji mvua Nyingi katika maneo kame.
9. Kupunguza matumizi ya maji hasa nyumbani
10. Kusafisha maji yaliyotumiwa

3. Lugha

- a)
  - i) Bati (2x1)
  - ii) Nguo
- b) Waliotusisia (1x½) sherehekea
- c) Nyayo za miguu yetu ya kulia zimeungua 2/0
- d) Kijia hiki chetu kinapitiwa na jitu nene 1/0
- e) Chakula chote kimeliwa 1/0
- f)
  - i. Maafisa hao walipewa uhamisha lakini wengine hawakupewa 2/0
  - ii. Ilitungwa – tungo 2x1
Ikawavutia - mvuto
  - iii. Tunda lisipooshwa vyema halitalika 2/0
  - iv. Ahadi iliyotolewa na kengewa iliaminiwa na wengi 2/0
- g) Hali ya ‘nge’ na ‘ngeli’ 2/0
Ningeimba vizuri, ningepata tuzo hilo
Ningelisoma kwa bidii, ningelipita mtihani.
- h) Mgeni aliwasili tulipokuwa tunafagia njia/ tukifagia njia 2/0
- i) Mwenyewe – kiwakilishi 3x1
Hakuwa - kitenzi
Amekupa - kitenzi kikuu
- j) “**Kiwango** cha umasikini katika **Kaunti** ya **Homabay** kinasikitisha sana; itabidi sote wakazi wa hapa tujizatiti ili tutimize malengo yetu ya **Milenia**,” Seneta mteule alituhimiza. 6x ½
- k)
  - i. Ukate/ulete/ ubebe/ mkononi/ mguuni/mtini mchezo 2x1
  - ii. halikiki , hakiandikiki
- l) Vitabu vilivyo kabatini kimeandikwa vizuri 4x ½
N RH T RE
- m) Ngoma hizo hazikuhifadhiwa ili zisiuzwe mjini. 2/0
- n) Ekapolon alikuwa anawashauri/ akiwashauri vijana kuhusu umuhimu wa michezo 2/0
- o) Alimnywesha mtoto uji ili umshibishe 2/0
- p) Nilitee kiti kinginecho 1/0
- q) Hamadi, 1x ½
Heko/ hongera/ pongezi/kongole
- r) Karimu 2x1
Butu/pole/tamu
- s) Kabiliwa/ tingwa/ patwa 2x1
Hakufa moyo

4. ISIMU JAMII (5x2 mwanafunzi atoe mifano)

1. Athari ya lugha ya kwanza – ulefu/urefu.
2. Hali ya kiakili ya msemaji – mgonjwa au mlevi hudondosha sauti
3. Kuhamasisha mafunzo na lugha moja hadi nyingine – katoto/kitoto
4. Kutodhibiti mfumo na ngeli katika lugha – ng’ombe hii/ng’ombe huyu.
5. Kujumuisha kanuni za lugha- mnyambuliko wa vitenzi – soma – somanya.
6. Kasi ya uzungumzaji huathiri usanifu wa lugha.
7. Makosa ya kimakusudi – ili kuburudisha au kuchekesha.
8. Kosa la kutoelewa maana ya neno kimatumizi au umilisi wa maneno.